

Αμφίδρομες σχέσεις αφανούς και επιφανούς αγίου: η περίπτωση του αγίου Νικολάου

Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη

Κύρια Ερευνήτρια,
Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ

Ο άγιος Νικόλαος είναι ένας από τους πιο προσφιλείς αγίους και η λατρεία του, κυρίως ως προστάτη των ναυτιλλομένων, είναι ευρύτατα διαδεδομένη σε όλο τον χριστιανικό κόσμο από τον μεσαίωνα μέχρι και σήμερα.

Σύμφωνα με την παράδοση, έζησε τον 4ο αιώνα, ήταν επίσκοπος των Μύρων, μιας πόλης της επαρχίας Λυκίας κοντά στην Απάλεια, τη σημερινή Antalya, στις νότιες ακτές της Μικράς Ασίας. Είχε πάρει μέρος στην Α΄ εν Νικαία Οικουμενική Σύνοδο το 325, όπου υπερασπίστηκε με πάθος την Ορθοδοξία, χαστουκίζοντας μάλιστα τον αιρετικό Άρειο. Πρόκειται για μια εξαιρετικά αμφίβολη παράδοση, αφού από τα σωζόμενα Πρακτικά της Συνόδου δεν προκύπτει με κανένα τρόπο η συμμετοχή του στη Σύνοδο.¹

1. G. Anrich, *Hagios Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Texte und Untersuchungen*. Band II: *Prolegomena, Untersuchungen, Indices*, Leipzig-Berlin 1917, σσ. 392.

Αργότερα το όνομά του συνδέθηκε με τον μύθο για τη θαυματουργική μεσολάβησή του και την τελική διάσωση από άδικη εκτέλεση πρώτα τριών αθών συμπολιτών του και κατόπιν τριών στρατηγών του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Α΄ που βρίσκονταν στα Μύρα.² Είναι δύο θαύματα που περιλαμβάνονται στον εικονογραφικό κύκλο του αγίου Νικολάου και απεικονίζονται σε πολλές φορητές εικόνες και τοιχογραφίες,³ από τις οποίες αναφέρουμε εδώ μία σκηνή από τη φορητή εικόνα του 12ου αιώνα από τη μονή Αγίας Αικατερίνης του Σινά με τον άγιο Νικόλαο, όπου σε λεπτομέρεια απεικονίζονται οι τρεις συντοπίτες του στη φυλακή (εικ. 1) και μέρος της τοιχογραφίας από τον ναό Αγίου Γεωργίου, στο Staro Nagoričino, στα Σκόπια, του 1318 (εικ. 2).

Τον 6ο αιώνα, όταν δημιουργήθηκε η παράδοση με τη διάσωση των τριών αθών και των τριών στρατηγών, φαίνεται ότι διαμορφώθηκε η λατρεία του

Εικ. 1. Λεπτομέρεια από φορητή εικόνα του 12ου αιώνα από τη μονή Αγίας Αικατερίνης του Σινά (Nancy Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, 3.9)

2. *Praxis de stratelatis* (έκδ. G. Anrich, *Hagios Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Texte und Untersuchungen. Band I: Die Texte*, Leipzig-Berlin 1913), σσ. 67-77. *Praxis de tributo* (έκδ. Anrich, *Hagios Nikolaos I*), σσ. 98-110.

3. Nancy P. Ševčenko, *The Life of St. Nicholas in Byzantine Art*, Torino 1983, σσ. 117-129.

Εικ. 2. Τοικογραφία από τον ναό του Αγίου Γεωργίου, Staro Nagoričino, Σκόπια (1318) (Nancy Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, 21.9)

αγίου Νικολάου στα Μύρα, όπου υπήρχε βασιλική αφιερωμένη στη μνήμη του, τα ερείπια της οποίας είναι ακόμα και σήμερα ορατά. Ο άγιος Νικόλαος είχε λοιπόν μια καθιερωμένη τοπική λατρεία και ένα θαυματουργό τάφο που ανέδιδε μύρο. Όμως εκτός από την παραπάνω θαυματουργική δραστηριότητά του, έχουμε απόλυτη άγνοια για τη ζωή του αγίου Νικολάου, οπότε είναι ιστορικά δύσκολο να ανιχνευθούν οι πληροφορίες για τη ζωή του. Αυτή ακριβώς η νεφελώδης προέλευση του αγίου επισημαίνεται στις βυζαντινές πηγές, οι οποίες παραδέχονται ότι *ἡ πολιτεία τοῦ ποιμένος τοῖς πολλοῖς ἄγνωστος πέφυκεν*.⁴ Μολονότι, λοιπόν, τίποτα συγκεκριμένο δεν είναι γνωστό για τον επίσκοπο Μύρων Νικόλαο, η φιλολογία γύρω από τη ζωή του είναι αφθονότατη: εκτός από την πλούσια υμνογραφική παραγωγή, 25 εκδεδομένα κείμενα ευρείας έκτασης και άλλα ανέκδοτα έχει στη διάθεσή της η ιστορική έρευνα, κάτι που υποδηλώνει την αναμφίβολα μεγάλη απήχηση της λατρείας του.

Προκύπτει όμως ένα εύλογο ερώτημα: Πού βασίστηκε όλη αυτή η φιλολογία για να γραφτούν σελίδες επί σελίδων προς τιμήν μίας μάλλον ομικλώδους

4. *Βίος Νικολάου, Μιχαήλ μοναχού* (έκδ. Anrich, *Hagios Nikolaos*, Band I.), σ. 114.

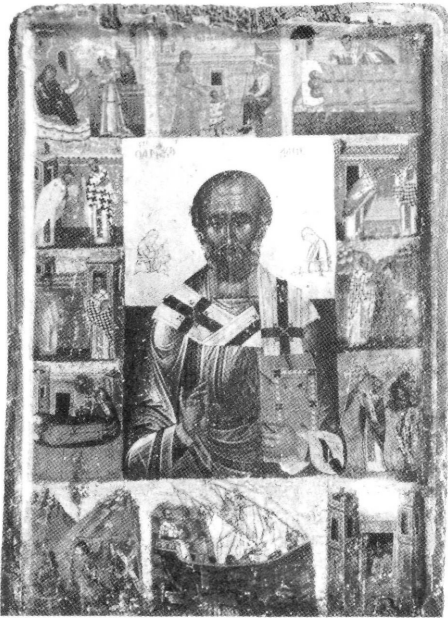
προσωπικότητας, όπως αυτής του αγίου Νικολάου; Διερευνώντας την προέλευση αυτής της φιλολογίας, διαπιστώνεται ότι το έλλειμμα πληροφοριών για τη ζωή του αγίου Νικολάου έχει συμπληρωθεί από τα στοιχεία της ζωής ενός συνονόματου και συντοπίτη του. Πρόκειται για τον Νικόλαο που έλαβε την προσωνυμία Σιωνίτης, από τη μονή της Σιών που βρισκόταν στην κορυφή του βουνού των Μύρων στη Λυκία, με την ανέγερση της οποίας είναι απόλυτα συνδεδεμένος. Ποιος ήταν αυτός ο Νικόλαος ο Σιωνίτης; Φαίνεται ότι ήταν ιστορικό πρόσωπο που γεννήθηκε σε ένα χωριό της Λυκίας και έκανε αρκετά ταξίδια στα Ιεροσόλυμα. Ο πατέρας του ονομαζόταν Επιφάνιος και η μητέρα του Νόννα. Πέθανε στις 10 Δεκεμβρίου του 564, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α'.⁵

Από τη στιγμή της εμφάνισης του Νικολάου του Σιωνίτη ξεκινά η διαμόρφωση των αμφίδρομων σχέσεων ανάμεσα στις δύο φυσιογνωμίες με το ίδιο όνομα.

Τα κείμενα που ασχολούνται με τον άγιο Νικόλαο εγκωμιάζουν μεν τον άγιο Νικόλαο επίσκοπο Μύρων, αφού περιέχουν τα θαύματα που σύμφωνα με τη μεταγενέστερη παράδοση, είχε επιτελέσει ως επίσκοπος Μύρων (αναφέρθηκε ήδη ότι είχε σώσει τους συμπολίτες του και τους τρεις στρατηγούς από τη θανατική καταδίκη), αλλά επιπρόσθετα αναφέρονται και στη δράση του άλλου Νικολάου, του Σιωνίτη. Ένα πλήθος θαυμάτων που επιτελεί στη Λυκία ο Νικόλαος Σιωνίτης (το σύνολο των οποίων δεν είναι δυνατόν να μνημονευθεί στην παρούσα μελέτη), έχει αλλάξει πατρότητα, αφού πιστώνονται πλέον στο ενεργητικό του αγίου Νικολάου. Έτσι, η σχετική περί τον άγιο Νικόλαο φιλολογική παράδοση αποτελεί ένα συνονθύλευμα των στοιχείων της λατρείας και των δύο Νικολάων. Κατά συνέπεια, η μορφή του αγίου Νικολάου αποτελεί «σύνθεση» δύο διαφορετικών φυσιογνωμιών⁶ με ίδιο όνομα και κοινή προέλευση από τη Λυκία, του επισκόπου Μύρων και του Σιωνίτου.

5. *Βίος Νικολάου Σιωνίτου* (έκδ. H. Blum, *Die Vita Nikolai Sionitae: griechischer Text*, Bonn 1997), §2.

6. Nancy P. Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, σ. 18.

Εικ. 3. Φορητή εικόνα από τη μονή της Πάτμου, 15ος αιώνας (Nancy Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, 41.0)

Δεν είναι όμως μόνο τα κείμενα που αποδίδουν τα θαύματα του Νικολάου Σιωνίτη στον επίσκοπο Μύρων. Είναι και η βυζαντινή τέχνη που δεν διακρίνει τις δύο φυσιογνωμίες και έχει αποδώσει σκηνές από τη ζωή του Σιωνίτη στον επίσκοπο Μύρων. Ως παράδειγμα αναφέρω την εικόνα από τη μονή της Πάτμου του 15ου αιώνα (εικ. 3) όπου ο άγιος Νικόλαος παρουσιάζεται με τη χαρακτηριστική μορφή του καλοσυνάτου γέροντα με το κοντό, στρογγυλό γένι, ενώ γύρω από την κεντρική φιγούρα υπάρχουν σκηνές από τη ζωή και τα θαύματα του Νικόλαου Σιωνίτη.

Το κείμενο που αφηγείται τη ζωή του Νικολάου Σιωνίτη, έργο άγνωστου συγγραφέα, αφηγείται ότι μόλις ο ήρωάς του γεννήθηκε παρέμεινε όρθιος για δύο ώρες μόνος του μέσα στη σκάφη. Αυτό το θαύμα εντάσσεται στη δράση του αγίου Νικολάου και παριστάνεται στον εικαστικό κύκλο του, όπως για παράδειγμα στην τοιχογραφία από τον νάρθηκα του καθολικού της μονής Αγίου Δημητρίου, Markon Manastir (1376-81), στα Σκόπια (εικ. 4), όπου βλέπουμε τον μικρό Νικόλαο να στέκεται όρθιος.

Εικ. 4. Τοιχογραφία από τη μονή Αγίου Δημητρίου, Markon Manastir, Σκόπια (1376-81) (Nancy Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, 36.1)

Μόλις έγινε επτά χρονών ο Νικόλαος Σιωνίτης, οι γονείς του τον παρέδωσαν *εἰς μάθησιν γραμμάτων*. Ο δάσκαλός του δεν ήταν έμπειρος και ο μικρός Νικόλαος, επειδή είχε τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, τον διόρθωνε συνέχεια. Η θεόθεν φωτισμένη γνώση του Νικολάου Σιωνίτη ενσωματώνεται στη θαυματουργική δράση του αγίου Νικολάου, απεικόνιση της οποίας έχουμε σε πολλές τοιχογραφίες και φορητές εικόνες,⁷ ανάλογη με αυτή της φορητής εικόνας της Πάτμου του 15ου αιώνα (εικ. 4α).

Θα εξετάσουμε στη συνέχεια τα θαλασσινά θαύματα, με τα οποία είναι τόσο πολύ συνδεδεμένος ο άγιος Νικόλαος.

Όπως επισημάναμε ήδη, έχουμε πλήρη άγνοια για τη δράση του ως επισκόπου Μύρων και ως εκ τούτου ο πρώτος άγιος Νικόλαος δεν αναφέρεται πουθενά να επιτελεί θαλασσινά θαύματα· αντίθετα, ο Νικόλαος ο Σιωνίτης είναι εκείνος που επιτελεί ναυτικά θαύματα, τα οποία μας αφηγείται με παραστατικό-

7. Nancy P. Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, σσ. 70-75.

Εικ. 4α. Ο άγιος Νικόλαος οδηγείται από τη μητέρα του στον διδάσκαλο. Σκηνή από φορητή εικόνα της Πάτμου (15ος αι.) (Nancy Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, 41.2)

τητα ο Βίος του. Διηγείται λοιπόν αυτό το κείμενο ότι, όταν κάποτε θέλησε ο Νικόλαος ο Σιωνίτης να μεταβεί για προσκύνημα στα Ιεροσόλυμα, *θελήματι θεοῦ*, δηλαδή με θαυματουργικό τρόπο, εμφανίστηκε ένας ναύκληρος, ο οποίος προθυμοποιήθηκε να τον μεταφέρει στον προορισμό του, σαν να είχε διαβάσει τη σκέψη του.⁸ Στο δεύτερο ταξίδι για τους Αγίους Τόπους ο Νικόλαος Σιωνίτης πραγματοποιεί το κλασικό θαύμα εν πλω: καθώς το πλοίο βρισκόταν μεσοπέλαγα, *καὶ ὅτε ἐμεσοπελαγοῦμεν* λέει χαρακτηριστικά το κείμενο, ο Νικόλαος Σιωνίτης προείπε στους ναύτες ότι είδε τον διάβολο να προσπαθεί να κόψει με δίστομο μαχαίρι τα σχοινιά του πλοίου. Λίγες ώρες αργότερα ένας δυνατός άνεμος φύσηξε και το πλοίο λίγο ἔλειψε να καλυφθεί από τα τεράστια κύματα. Τότε οι ναύτες προσέπεσαν στα πόδια του Νικολάου του Σιωνίτη και αυτός προσευχήθηκε κατανυκτικά και τελικά η θάλασσα πρέμνησε. Την άλλη μέρα, αφού είχε κοπάσει η θύελλα, ένας νεαρός ναύτης Αιγύπτιος, ονόματι Αμμώνιος, αναρριχήθηκε στο κατάρτι και προσπάθησε να το επιδιορθώσει, αλλά ξαφνικά εμφανίστηκε ένας δαίμονας και τον έριξε κάτω νεκρό. Τότε ο Νικόλαος έπιασε από το χέρι τον νεαρό ναύτη και τον σήκωσε όρθιο.⁹ Και αυτό

8. *Βίος Νικολάου Σιωνίτου* (έκδ. Blum), §8-9.

9. *Βίος Νικολάου Σιωνίτου* (έκδ. Blum), §28-32.

το θαύμα προσγράφεται στο ενεργητικό του επισκόπου Μύρων, το οποίο έχει εικονογραφηθεί σε τοιχογραφίες και εικόνες, όπου δεν γίνεται διάκριση αν πρόκειται για τον άγιο Νικόλαο Μύρων ή για τον Νικόλαο Σιωνίτη, όπως για παράδειγμα στον ναό Αγίου Νικολάου του Καμπινάρη του 1348 στην Πλάτσα Μεσσηνίας. Είναι εντυπωσιακή η τοιχογραφία όπου εικονίζεται ο διάβολος να σπρώχνει τον νεαρό Αιγύπτιο ναύτη Αμμώνιο από το κατάρτι, σαν ο καλλιτέχνης να είχε συμβουλευτεί τον Βίο του Νικολάου Σιωνίτη (εικ. 5).

Πώς διαμορφώθηκε η λατρεία του «ενοποιημένου» αγίου Νικολάου ως προστάτη των ναυπλομένων; Για να απαντήσει κανείς στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να έχει μια ανάγλυφη εικόνα της φυσιογνωμίας της περιοχής. Γιατί σπουδαίο ρόλο στις λατρευτικές συνήθειες των κατοίκων μιας περιοχής διαδραματίζει η γεωγραφική και κοινωνική φυσιογνωμία του χώρου.

Η Λυκία, η γενέτειρα του Νικολάου Σιωνίτη και του επισκόπου Μύρων Νικολάου, ήταν γνωστή από την αρχαιότητα για τη ναυτική της παράδοση, όπως άλλωστε και οι γειτονικές περιοχές της Κιλικίας και της Παμφυλίας. Οι

Εικ. 5. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας από τον ναό Αγίου Νικολάου του Καμπινάρη, Πλάτσα Μεσσηνίας, 1348 (Nancy Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, 28.7)

ακτές ήταν «τραχείς και χαλεπές» αλλά και «ευλίμενες σφόδρα», σύμφωνα με την περιγραφή της περιοχής από τον γεωγράφο του 1ου αι. μ.Χ. Στράβωνα.¹⁰ Οι κάτοικοι ήταν επιδέξιοι ναυτικοί και τρομεροί πειρατές και γι' αυτό η επάνδρωση του βυζαντινού στόλου –εμπορικού και πολεμικού– γινόταν κατά κανόνα από τις περιοχές αυτές.¹¹ Τα πλούσια κωνοφόρα δάση χρησιμοποιούνταν για τη ναυπήγηση πλοίων.¹² Η ναυτική παράδοση των κατοίκων, η ύπαρξη ναυπηγήσιμης ξυλείας και καλών λιμένων συνθέτουν επομένως το σύνολο των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του χώρου.

Εκεί, λοιπόν, στα Μύρα της Λυκίας, κατά την αρχαιότητα και τη ρωμαϊκή εποχή λατρεύονταν οι Διόσκουροι, οι κατεξοχήν προστάτες των ναυτιλλομένων, οι οποίοι είχαν λάβει την προσωνυμία Σωτήρες, γιατί απάλλασσαν τους θνητούς από όλα τα δεινά. *Σωτήρες γάρ εισιν οί θεοί*,¹³ λέει ο συγγραφέας των *Όνειροκριτικῶν* Αρτεμίδωρος, που έζησε τον 2ο αι. μ.Χ. Επιφαίνονταν σε ώρα ανάγκης, παρουσιάζονταν ως σωτήρες των στρατιωτών, των ναυτιλλομένων και επιπλέον ως προστάτες των ανύπαντρων γυναικών, μαζί δε με την Αρτέμιδα ήταν προστάτες του δάσους και των νεράων. Η ευρεία λατρεία τους στα Μύρα της Λυκίας πιστοποιείται από σωζόμενες επιγραφές, όσο και από τη σαφή μαρτυρία για την ύπαρξη πλατείας με το όνομα «Διόσκουροι», που αναφέρεται στην *Praxis de stratelatis*.¹⁴

Ο Νικόλαος Σιωνίτης, μέσω των θαυμάτων που επιτελεί, παρουσιάζεται να έχει εντυπωσιακά κοινές ιδιότητες με τις αντίστοιχες των Διοσκούρων: αναδει-

10. Στράβων, 14.3.2 (Loeb).

11. H el ene Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-Xve siècles*, Paris 1966, σ. 23.

12. Cl. Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age", *Dumbarton Oaks Papers* 48 (1994), σ. 1.

13. Ο Αρτεμίδωρος ( κδ. R.A. Pack, *Artemidori Daldiani onirocriticon libri v.*, Leipzig 1963, 37.41) περιγράφει χαρακτηριστικά τις ιδιότητες των Διοσκούρων: *Διόσκοροι τοῖς πλωιζομένοις χειμῶνός εισι σημαντικοί, τοῖς δ'  ν γῆ οὐσι στάσεων ἢ δικῶν ἢ πολέμου ἢ μεγάλης νόσου. Πάντων δ  τῶν δεινῶν εισ τέλος ἀνημίους ἀπαλλάττουσι. Σωτήρες γάρ εισιν οἱ θεοί.*

14. *Praxis de stratelatis* ( κδ. G. Anrich), σσ. 69, 78: *Καὶ εἶναι  ν τῇ πλατείῃ εἰς τοὺς καλουμένους Διοσκόρους.*  πίσης στο ἴδιο, σ. 84: *Κατὰ τοῦ τόπου λοιπὸν εισιν τοῦ λεγομένου  εν τοῖς Διοσκόροις, προθυμότερον τὴν πορείαν  ποιεῖτο.*

κνύεται προστάτης του δάσους,¹⁵ των νερών,¹⁶ των ναυτικών, των ανύπαντρων γυναικών,¹⁷ των ξένων, των στρατιωτών. Αυτή η πολυποικίλη θαυματουργική του δράση οδήγησε τους βυζαντινούς συγγραφείς που ασχολούνται με τον ενοποιημένο πλέον άγιο Νικόλαο να αναφέρονται στο *εὐπροστάτευτον*¹⁸ ή στο *πολυειδὲς τῶν ἀρετῶν* του ή να τον χαρακτηρίζουν ως *καθολικὸν προασπιστὴν*¹⁹ και το πιο αξιοσημείωτο τον ονομάζουν *Σωτήρα*,²⁰ όπως ακριβώς Σωτήρες αποκαλούσαν τους Διόσκουρους αιώνες πριν. Έτσι, όπως έχουν τα πράγματα, δεν αποκλείεται η δισυπόστατη θεότητα των Διοσκούρων να αντανακλάται στη διπλή μορφή του αγίου Νικολάου.

Είναι πραγματικά δύσκολο να εξιχνιαστούν σε όλη τους την έκταση οι διεργασίες της αλλαγής στις συνήθειες των ανθρώπων μετά την καθιέρωση του χριστιανισμού. Λεπτές και οπωσδήποτε αργές ήταν οι διεργασίες που έγιναν κατά μετάβαση από την αρχαιότητα στον Μεσαίωνα. Οι ειδωλολατρικές συνήθειες αιώνων έπρεπε να αποβληθούν από τη χριστιανική λατρεία· σε ορισμένες περιπτώσεις όμως ήταν τόσο βαθιά ριζωμένες στη συνείδηση των ανθρώπων που επιβίωσαν αλλά με διαφορετική μορφή. Ο Νικόλαος Σιωνίτης φαίνεται ότι είναι βαθιά συνδεδεμένος με τις διεργασίες αλλαγής στις λατρευτικές συνήθειες των κατοίκων της Λυκίας και αυτό φαίνεται από τα θαύματα που επιτελεί στη γενέτειρά του.

Ένα ξεχωριστό θαύμα είναι η απομάκρυνση του ακαθάρτου πνεύματος από τις πηγές και από το ιερό ξύλο, και ως ιερό ξύλο για την οικονομία της περιοχής νοείται βέβαια το κυπαρίσσι. Σημειώνουμε ότι οι Βυζαντινοί θεωρούσαν ότι στα κατάσπαρτα στην ελληνική γη ειδωλολατρικά ερείπια κατοικούσαν

15. *Βίος Νικολάου Σιωνίτου* (έκδ. Blum), §28-32.

16. *Βίος Νικολάου Σιωνίτου* (έκδ. Blum), §24.

17. *Βίος Νικολάου, Μιχαήλ μοναχού* (έκδ. Anrich, *Hagios Nikolaos*, Band I.), σσ. 118-119.

18. *Βίος Νικολάου, Μιχαήλ μοναχού* (έκδ. Anrich, *Hagios Nikolaos*, Band I.), σ. 124.

19. *Βίος Νικολάου, Μιχαήλ μοναχού* (έκδ. Anrich, *Hagios Nikolaos*, Band I.), σ. 137: *Ταῦτα ἡμῖν ἐξύμνηται ... τοῦ θεοσπεσίου πατρὸς καὶ καθολικοῦ προασπιστοῦ ...*

20. *Βίος Νικολάου, Μιχαήλ μοναχού* (έκδ. Anrich, *Hagios Nikolaos*, Band I.), σ. 129: *ὅθεν δὴ καὶ ὡς ἓνα τῶν ἀποστόλων ἅπαντες αὐτὸν ἔσεβον καὶ σωτήρα ἔχειν ἐν τοῖς συμβαίνουσιν ἀνιαρῶς προθύμως ἐξεκαλοῦντο.*

δαίμονες που προξενούσαν δέος στους κατοίκους. Έτσι λοιπόν φοβισμένοι οι κάτοικοι των Μύρων ζήτησαν από τον Νικόλαο Σιωνίτη να αντιμετωπίσει έναν δαίμονα που κατοικούσε σε ένα τεράστιο κυπαρίσσι και τρομοκρατούσε τη γύρω περιοχή. Ο Νικόλαος άρχισε να κόβει το δέντρο με το τσεκούρι και ο δαίμονας παραδέχτηκε την ήττα του και αποχώρησε από όλη τη Λυκία. Το παραπάνω θαύμα που επιτελεί ο Νικόλαος Σιωνίτης επιδέχεται ερμηνείας: συμβολίζει την οριστική εκκαθάριση από τα ειδωλολατρικά στοιχεία της περιοχής και την πλήρη επιβολή της χριστιανικής λατρείας μέσω του Νικολάου Σιωνίτη, όχι μόνο στα Μύρα αλλά και σε όλη τη Λυκία. Γι' αυτό και το πνεύμα φέρεται να λέγει: *οὐ μόνον γὰρ ὅτι ἐκ τῆς παροικίας τοῦ ἐμοῦ δένδρου ἐξήγαγέν με, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μεθορίων τῆς Λυκίας [...] διώκει με.*²¹ Η αναφορά στο ιερό δέντρο ταιριάζει με την ευρεία λατρεία της Αρτέμιδος, η οποία μαζί με τους Διόσκουρους ήταν οι θεότητες που λατρεύονταν εκεί και απεικονίζονται μάλιστα σε νόμισμα του 3ου μ.Χ. αιώνα. Αξίζει να αναφέρουμε τα κοινά στοιχεία της αφήγησης του Βίου του Νικολάου Σιωνίτη²² με το νόμισμα κοπής Γορδιανού (238-244), όπου παριστάνεται η Αρτεμις να αναδύεται από το ιερό της δένδρο, ένα κωνοφόρο, και εκατέρωθεν τους Διόσκουρους με μια αξίνα στο χέρι (εικ. 6). Και αυτό το θαύμα με την απομάκρυνση του ακαθάρτου πνεύ-

Εικ. 6. Νόμισμα από τα Μύρα της Λυκίας με την Αρτεμις να αναδύεται από το ιερό δένδρο και εκατέρωθεν τους Διόσκουρους (Κ. Καλοκύρης, *Τὰ ἱερὰ δένδρα καὶ τὸ ἐξ Ἀνατολῆς καταγόμενο δένδρον τῶν Χριστουγέννων*, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχ. Παν. Θεσσαλονίκης 18 (1973), 325.

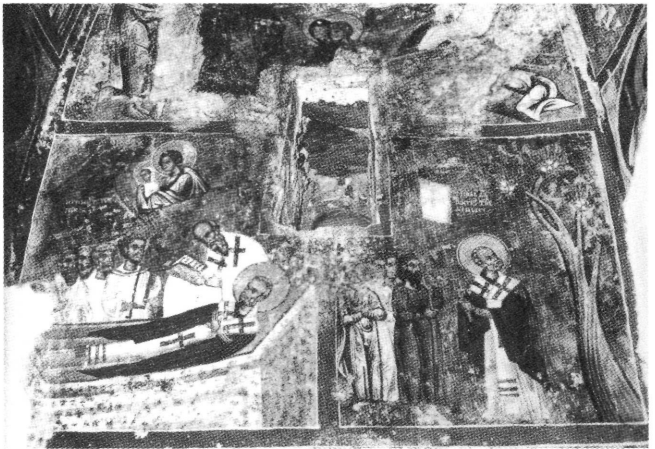
21. *Βίος Νικολάου Σιωνίτου* (έκδ. Blum), §17.

22. *Βίος Νικολάου Σιωνίτου* (έκδ. Blum), §16.

ματος από το ιερό ξύλο αποδίδεται στον Νικόλαο επίσκοπο Μύρων και απεικονίζεται στον εικονογραφικό του κύκλο, όπως για παράδειγμα φαίνεται στην τοιχογραφία του ναού του Αγίου Νικολάου στην Αγόριανη Λακωνίας των τελών του 13ου αιώνα (εικ. 7).

Η ενοποίηση των δύο Νικολάων δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς έγινε, αλλά είχε οπωσδήποτε συντελεστεί τον 9ο αιώνα γιατί ένα παλαιοσλαβικό κείμενο της εποχής αυτής (9ος αι.) αποδεικνύει ότι ο άγιος εκπροσωπείται από δύο πρόσωπα με το ίδιο όνομα. Τι λέει αυτό το κείμενο; Εξιστορεί πώς ο πατριάρχης Αναστάσιος (730-754) τρόμαξε και μέμφθηκε τον καλλιτέχνη που απεικόνισε τον άγιο Νικόλαο ως αρχιεπίσκοπο μαζί με τον Χριστό και την Παναγία, αυτόν που ήταν ένας χωρικός, αυτόν που ήταν ο γιος του Επιφανίου και της Νόννας, μια καθαρή αναφορά στον Νικόλαο τον Σιωνίτη.²³ Παρά τις αντιρρήσεις της επίσημης εκκλησίας, όπως φαίνεται από τη μαρτυρία που μόλις αναφέραμε, ο άγιος Νικόλαος εξακολούθησε να λατρεύεται με τα στοιχεία του επισκόπου Μύρων, παράλληλα με αυτά του Σιωνίτη. Τον 9ο αιώνα, ο «συνδυασμένος» πλέον άγιος Νικόλαος κατέλαβε τιμητική θέση ανάμεσα στους άλλους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας, τον Ιωάννη Χρυσόστομο και τον Βασίλειο

Εικ. 7. Τοιχογραφία από τον ναό Αγίου Νικολάου, Αγόριανη Μεσσηνίας, τέλη 13ου αι. (Nancy Ševčenko, *St. Nicholas in Byzantine Art*, 18.1)

23. Anrich, *Hagios Nikolaos*. Band II, σ. 215, σ. 381.

σε ψηφιδωτό της Νόπιας πλευράς της Αγίας Σοφίας (κατεστραμμένο σήμερα), ενώ επίσης τον 9ο αιώνα, συγκεκριμένα το 880, κατασκευάστηκε η Νέα Εκκλησία από τον αυτοκράτορα Βασίλειο Α΄ (867-886), ένα μέρος της οποίας ήταν αφιερωμένο στον άγιο Νικόλαο.²⁴

Η λατρεία του ενοποιημένου πλέον αγίου Νικολάου ξέφυγε από τα στενά πλαίσια της επαρχίας Λυκίας και διαδόθηκε σε όλη τη χριστιανική οικουμένη. Ο λόγος της τεράστιας εξάπλωσης οφείλεται και πάλι στον παράγοντα των λατρευτικών συνηθειών της τοπικής κοινωνίας. Μέχρι τον 7ο αιώνα και για όλη την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, προσάτης των βυζαντινών ναυτικών ήταν ο άγιος Φωκάς, με κέντρο λατρείας του τη Σινώπη στον Εύξεινο Πόντο.²⁵ Από τον 7ο όμως αιώνα, οπότε οι Άραβες έκαναν αισθητή την παρουσία τους στη Μεσόγειο και με τις ναυτικές επιδρομές τους απειλούσαν τις νότιες μικρασιατικές ακτές, μετατοπίστηκε το ναυτικό ενδιαφέρον των Βυζαντινών στην περιοχή της Λυκίας και της Κιλικίας. Τότε φαίνεται ότι η λατρεία του αγίου Φωκά ως προσάτη των ναυτικών εκτοπίστηκε από τη λατρεία του αγίου Νικολάου, εφόσον οι ναύτες που επάνδρωναν τον βυζαντινό στόλο προέρχονταν από τις περιοχές αυτές. Ο άγιος Νικόλαος είχε προφανώς μεγαλύτερη βαρύτητα στη συνείδηση των βυζαντινών ναυτικών –ύστερα από όσα αναφέραμε για την προσφορά του Νικολάου Σιώνιτη στη χριστιανική λατρεία των κατοικών της περιοχής– έναντι του εντελώς ξένου στις συνήθειές τους αγίου Φωκά.²⁶ Όσο οι ανάγκες του Βυζαντίου για έναν δυνατό στόλο και επιδέξιους ναυτικούς ήταν μεγάλες, τόσο ξαπλωνόταν η λατρεία του αγίου Νικολάου, εις βάρος φυσικά του παλαιού προσάτη των βυζαντινών ναυτικών. Το 1087, η μεταφορά των λειψάνων του στο Μπάρι της Ιταλίας συνέβαλε στη μεγαλύτερη εξάπλωση της λατρείας του σε όλον τον χριστιανικό κόσμο.

24. Συνέχεια Θεοφάνη (CSHB), σ. 325: *εἰς ὄνομα τούτων... ἔτι δὲ τῆς Θεοτόκου καὶ Νικολάου τοῦ ἐν ἱεράρχαις πρωτεύοντος.*

25. Ν. Οικονομίδης, «Ἅγιος Φωκάς ὁ Σινωπεύς», *Ἀρχαῖον Πόντου* 17 (1952), 201, 215.

26. Eleonora Kountoura-Galake, «The Cult of Saints Nicholas of Lycia and the Birth of Byzantine Maritime Tradition», στο: Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη (εκδ.), *Οἱ Ἥρωες τῆς Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οἱ Νέοι Ἅγιοι, 8ος-16ος αἰώνας* [Ινστιτούτο Βυζαντινῶν Ερευνῶν. Διεθνὴ Συμπόσια 15], Αθήνα 2004, σσ. 103-106.

Ύστερα από όλα αυτά που εκθέσαμε μέχρι τώρα προκύπτει το ερώτημα:

Ποιος από τους δύο Νικόλαους είναι ο αφανής και ποιος ο επιφανής; Ο πρώτος, ο επίσκοπος Μύρων είναι μάλλον αμφίβολης ιστορικότητας, ενώ για τον δεύτερο, τον Σιωνίτη, έχουμε ιστορική γνώση εφόσον έδρασε στο προσκήνιο της ιστορίας και γνωρίζουμε την οικογενειακή του κατάσταση, τους γονείς του, το έτος θανάτου του, όπως και τη θαυματουργική δράση που περιβάλλει τον βίο του. Με αυτά τα απόλυτα και αντικειμενικά κριτήρια θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει ως επιφανή τον Νικόλαο Σιωνίτη και αφανή τον πρώτο, τον Νικόλαο επίσκοπο Μύρων. Όμως η τύχη θέλησε και τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν ακριβώς έτσι. Αφανής ήρωας με την έννοια του αθέατου, αυτού που δεν είναι ιδιαίτερα ένδοξος και φημισμένος, αναδείχθηκε ο Νικόλαος Σιωνίτης, ενώ το χαρακτηρισμό του επώνυμου, του διάσημου και βέβαια του πιο τυχερού στη ροή του ιστορικού γίνεσθαι, καταξιώθηκε ο επίσκοπος Μύρων, του οποίου η επωνυμία διασώθηκε χάρη στον Νικόλαο Σιωνίτη. Έχουμε μια ιδιαίτερη περίπτωση όπου ένας επώνυμος με δράση και ιστορικότητα δανείζει στον παλιότερο επιφανή μεν αλλά άγνωστο, ίσως και κίβδηλο, επίσκοπο Μύρων στοιχεία από τη ζωή του, καθώς και τις θαυματουργικές ιδιότητες, τις οποίες του είχε προσδώσει η τοπική κοινωνία, και τελικά καταλήγουν οι δύο να ενοποιηθούν. Ο συνδυασμός των δύο Νικόλαων σε ένα Νικόλαο είναι αναμφίβολα ένα καθαρά τοπικό δημιούργημα: η τοπική κοινωνία των Μύρων εξωράισε τη μορφή του παλιού αγίου Νικολάου και του απέδωσε μέσω των θαυμάτων νέες ιδιότητες που δεν είχε και τις απέκτησε από τον δεύτερο Νικόλαο Σιωνίτη. Η μεσαιωνική νοοτροπία, αντίθετα από τη σημερινή, δεν ενδιαφερόταν διόλου για την ιστορικότητα των γεγονότων. Εκείνο που είχε σημασία για τον μεσαιωνικό άνθρωπο ήταν η ύπαρξη μιας τοπικής λατρείας που παρείχε στον άγιο μια βάση. Για έναν κάτοικο της Θεσσαλονίκης, για παράδειγμα, ο άγιος Δημήτριος ήταν ο συμπατριώτης του, ένας δικός του άνθρωπος, που βρισκόταν κοντά στον Παντοδύναμο και θα φρόντιζε τα αιτήματα που προέρχονταν από την πόλη του. Ο ομηκλώδης χαρακτήρας του αγίου δεν ήταν εμπόδιο, το αντίθετο μάλιστα ήταν πλεονέκτημα, γιατί έτσι μπορούσαν να τον στολίσουν με όσες αρετές ήθελαν, έστω και δανεικές, πράγμα που

δεν θα ήταν δυνατό αν είχε μια εντελώς συγκεκριμένη ιστορική προσωπικότητα.²⁷ Έτσι, ο Νικόλαος Σιωνίτης με τη δράση του και ιδιαίτερα με την απομάκρυνση των δαιμόνων από την περιοχή του δανείζει κυριολεκτικά τη λατρεία του στον επιφανή επίσκοπο Μύρων Νικόλαο και τον στολίζει με αρετές που πιθανώς δεν είχε ποτέ.

Ο κλασικός και αμείλικτος νόμος της αφάνειας βρίσκει την τέλεια έκφρασή του και στην περίπτωση του Νικόλαου Σιωνίτη, ο οποίος τελικά περνάει στο περιθώριο και αναδεικνύεται ο εκθαμβωτικός, αλλά αμφίβολης ιστορικότητας άγιος Νικόλαος ο επίσκοπος Μύρων.

27. C. Mango, μεταφρ. Δ. Τσουγκαράκης, *Βυζάντιο. Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, Αθήνα 1988, σσ. 188-189.